

עולים, כיתה: ייצוג עולים מרוסיה באמצעות דגם סיפורי

בית ספר

רימה שיכמנטר

תקציר

במאמר אבחן את ייצוג קליטתם של עולים מרוסיה בספרות הילדים והנוער הישראלית משנות השישים ואילך באמצעות התמקדות בדגם סיפורי בית ספר. בדגם זה הכיתה משמשת מרחב חברתי דינמי, שבו מתנהלים תהליכי עיצוב זהות, לכידות קבוצתית וחברות מגדרית. במאמר אטען כי הדגם הספרותי משמש לא רק כלי נרטיבי, אלא מבנה אידאולוגי: העולים מתוארים בעלי כישורים תרבותיים ונפשיים יוצאי דופן אך גם פגיעים ונתונים במצוקה. הצלת העולים מאפשרת לכיתה להתאחד ולהתבגר, וחברת הילדים בכיתה עוברת תהליך של תיקון חברתי, שבו הקבוצה הופכת לקולקטיב מגובש ההולך ומתכוונן אל תפקידי מגדר מסורתיים. מתוך כך המפגש עם העולים מרוסיה אינו מערער על הסדר הקיים, אלא מחזק אותו ומאשר את ערכיו. אף שבמאה העשרים ואחת אפשר לזהות התאמות חלקיות לשיח מגדרי וזהותי עכשווי, גם כאן הדגם הספרותי משמש בתפקיד של כוח מייצב. המחקר תורם להבנת תפקידה של ספרות הילדים בעיצוב תודעה קולקטיבית ובשימור מערכות כוח תרבותיות בחברה הישראלית.

מילות מפתח: ספרות ילדים ונוער ישראלית; סיפורי בית ספר; עולים מרוסיה; התבגרות מגדרית; דגם ספרותי.

מבוא

מאז הקמתה הגיעו למדינת ישראל שני גלי עלייה¹ של יהודים מברית המועצות: בגל הראשון שהחל בסוף שנות השישים של המאה העשרים והתגבר בשנות השבעים, הגיעו ארצה כ-160,000 יהודים; בגל השני הגיעו כמיליון איש, 874,740 מהם בשנים 1990–2000 (שפס, 2016). העלייה מברית המועצות, כמו גלי עלייה אחרים שידעה מדינת ישראל, לוותה בספרות ילדים ונוער² שהציגו לפני הילדים דמויות של עולים חדשים ואת תהליך השתלבותם בארץ.³

מראשית היווצרות המדינה ובמידה הולכת וגוברת לאחר הקמתה, עסקה ספרות הילדים העברית בייצוג עולים וקליטתם, עדות לחשיבות שניתנה לנושא זה באתוס הישראלי.⁴ את הספרים העוסקים

1. מאחר שהספרים הנדונים במאמר זה רואים בהגעת היהודים לישראל מעשה בעל ממד אידאולוגי ומשתמשים במונח "עולים", "עלייה" וכדומה, בחרתי לאמץ מונחים אלה במאמרי ולהעדיף על פני השימוש במונח "מהגר".

2. מכאן ואילך המונח "ספרות ילדים" ידון גם בספרות נוער.

3. בחרתי להשתמש בלשון רבים בציון דמויות העולים. כאשר הדיון מתמקד בספר מסוים, השתדלתי לכתוב בלשון יחיד לפי ההקשר.

4. בנספח למאמרה דה־מלאך (2017) מונה קרוב למאתיים יצירות ספרות לילדים שראו אור מראשית של ספרות הילדים העברית בארץ ועד לשנת 2010.

בקליטת עולים אפשר לחלק לקטגוריות שונות זו מזו על פי מפתחות סיווג מגוונים. נעמי דה-מלאך (2016) זיהתה ארבע תקופות כרונולוגיות ודנה בשינויים שחלו בנטיית האידאולוגית ובדרכים שבהן ציירה ספרות זו את העולים ואת דרכי קליטתם, תוך בחינת ייצוגים של העליות הרבות שהגיעו ארצה. אסנת גביאן (2017) בחרה לגשת לנושא באמצעות בחינה של הנחות היסוד האידאולוגיות העומדות בבסיסם של ספרי ילדים שעסקו בקליטת עלייה וראו אור בין שנות השישים לשנות השמונים של המאה העשרים. במחקרה תיארה גביאן (2017) את המעבר ההדרגתי של ספרות הילדים בכלל ושל ספרי קליטת עלייה בפרט מהשיח הלאומי-הגמני לדרכי שיח חדשות: הליברלי, הדתי והמזרחי. יעל דר (2006, עמ' 146–269) בחנה את ייצוגי הקליטה של ילדים עולים בספרות ילדים בתקופת היישוב, והראתה כי בשלהי התקופה גברה הנטייה לראות בילדים כוח פעיל חשוב בקליטת העולים. במאמר אחר הדגישה דר (2007) את מגמתה של ספרות שפורסמה בעשורים הראשונים למדינה לייחס אחריות למוסדות השלטון בתהליך קליטתם של העולים מארצות האסלאם. מחקרים אחדים דנים בייצוגים של עולי ברית המועצות של שנות התשעים בספרות הילדים הישראלית (איילי, 2021; גולדן, 2010), ואחרים התמקדו בבחינה של יצירות ספציפיות שעניינן עלייה למדינת ישראל.⁵ לצד אלה יש למנות גם מחקרים שאומנם אינם עוסקים במישרין בתיאור התהליך קליטה, אך התמקדותם במזרחים וביוצאי אתיופיה מאירה באור חדש שאלות של אתניות וזהות.⁶

המשתתף ליצירות הספרותיות הישראליות לילדים המציגות קליטה של עולים, הוא הצגה של נרטיב שבו, על אף קשיים שהם נתקלים בהם בדרך, העולים החדשים מצליחים להיקלט בישראל. וגם אם ברבות הימים החלו הספרים למתוח ביקורת על החברה הישראלית כחברה קולטת, עדיין רובם מסתיימים בהבטחה להשתלבות מוצלחת של הילדים העולים בארץ.⁷ נרטיב זה הוגש לקוראים הצעירים באמצעות דגמים ספרותיים לסוגיהם: סיפור חבורה, למשל **אחד משלנו** מאת ימימה אבידר-טשרנוביץ (1946); סיפור מלחמה, למשל **כוכבים בגבול** מאת אוריאל אופק (1964) ו**צוללים קדימה** מאת דבורה עומר (1969); סיפור מסע והרפתקאות, למשל **שני רעים יצאו לדרך** מאת ימימה אבידר-טשרנוביץ ומירה לובה (1950) ו**קלקידן** מאת דורית אורגד (2006); סיפור מעברה, למשל **פחונים וחלומות** מאת סמי מיכאל (1979); ספרות פנטזיה, למשל **אביגיל מהר המלכים** מאת נורית זרחי (1989); ודגם סיפורי בית ספר, שבו מתמקד מחקר זה.

המחקר יעסוק בספרים ישראלים המיועדים לילדים בגיל הביניים (8–12), שבהם מופיעים סיפוריהם של העולים הנשענים על דגם סיפורי בית ספר, כלומר בסיפורים שבהם כיתה בית הספר וחברת הילדים בה הם הזירה המרכזית להתרחשויות ביצירה, גם הקונפליקטים מתגלעים במרחב זה ובו הם גם מגיעים לכדי פתרון. ראשיתו של הדגם בספרות הילדים הישראלית היא בשנות החמישים, עם פרסום הספר **שני רעים יצאו לדרך** (אבידר-טשרנוביץ ולובה, 1950).⁸ חלקו הראשון של ספר

5. ראו למשל: ברלוביץ (2016); שיכמנטר (2021); Shikhmanter (2015).

6. ראו למשל ברעם אשל (2015); גלזר (2018); דנינו-יונה (2020); רודין (2015, 2018).

7. עם זאת יש לציין כי באחדים מספרי הנוער העוסקים בהתערותם בארץ של העולים מאתיופיה שאלת ההתאקלמות מועמדת בספק. ראו למשל הספר **קלקידן** של דורית אורגד (2006) והספר **היום האחרון של פורים** של יוסי וירדן ואסה (2015).

8. לניתוח הספר ראו הלפרין (2007).

זה מוקדש לתיאור המפגש בין אילן הצבר ליעקב העולה החדש, פליט השואה, מפגש המתקיים בכיתה שבה לומדים שני הבנים. השימוש בדגם הפך לפופולרי בשנות השישים והשבעים של המאה העשרים, עם פרסום ספרים כמו **המצחיקה עם העגילים** של יעל רוזמן (1969),⁹ **רותי שמוטי**¹⁰ של רבקה קרן-פרידלנדר (1970), ו**יאשה: הנער מרוסיה** של מילא אהל (1973). בסופו של גל זה, בשנת 1988, ראה אור ספרה של רעיה בלטמן **הבית עם שעון האותיות**, המספר על קליטתה של ילדה עולה מגרמניה בארץ ישראל המנדטורית. בשנות התשעים יצאו לאור ספרים רבים שהעמידו את כיתות בית הספר במוקד קליטת העלייה, כמו הספרים **אלכס כבר לא עולה חדש** מאת גלילה רון-פדר ו**מרוסיה מרוסיה** של זאב ורדי, שניהם משנת 1991. פרסום ספרים אלה נמשך גם בעשור הראשון של שנות האלפיים, עם יציאת לאור של הספר **יום החרגול וימים אחרים** מאת דורית אורגד (2001) ו**איגור ומסע העגורים** מאת אקי שביט (2002) ו**אלכס לרנר דפי ואני** (2002) מאת גילה אלמגור. בכל הספרים האלה חברת הכיתה הבית ספרית ויחסיה עם הגיבורים העולים זוכים למקום חשוב ביצירה ומניעים אותה. על ספרים אלה יש להוסיף רבים אחרים שבהם משובצות סצנות מחיי בית הספר, אך אלה אינן עומדות במרכז העלילה, כמו **מיכאל** מאת רות לוירוסו (1975), **אלינה היא אילנה** מאת מירה מאיר ויעל רוזן-הורן (1977), **מעיל הטלאים** מאת לילית ברקת (1995), **ידידות במבחן** (1994) ו**קלקידן** (2006) מאת דורית אורגד, **ילדת הקשת בענן** מאת נעמי שמואל (2003) ואחרים.

רוב רובם של הספרים בדגם סיפורי בית ספר מעמידים במרכזם עולים מרוסיה¹¹ או מארצות מערביות אחרות, והמחקר מבקש לטעון כי הדבר אינו מקרי, אלא תוצר של גישות אידאולוגיות הטבועות במבנהו של הדגם עצמו. לכן בפרפרזה על אמירתו המפורסמת של מרשל מקלוהן "המדיום הוא המסר" (McLuhan, 1964, p. 7), אבקש לטעון כי הדגם הוא המסר. כלומר הנחת המחקר היא שהדגם הספרותי אינו רק אמצעי תיווך של תוכן, אלא עצם הבחירה בדגם מסוים, המבנה הנרטיבי שהוא מחייב ודרך ארגונו נושאים משמעות אידאולוגית. טענה זו מסתמכת על דיון תאורטי על הזיקה של אידאולוגיה לדגמים ספרותיים קונקרטיים.¹² לצורך הביסוס התאורטי אזכיר בקצרה שלושה הוגים מרכזיים, שהשקפותיהם משמשות תשתית לטענה זו.

הראשון שאבקש לדון בו הוא חוקר הספרות המרקסיסטי גאורג לוקאץ', שבחן בספריו את הרומן הריאליסטי (1951) ואת הרומן ההיסטורי הריאליסטי (1955). לוקאץ' (1951, 1955) טען שהרומן הריאליסטי של המאה התשע-עשרה הוא הדגם הספרותי המבטא בדרך העמוקה ביותר את המבנים החברתיים, הכלכליים והמעמדיים שיצרה הבורגנות ואת הדינמיות ההיסטורית שלהם. פרדריק ג'יימסון (Jameson, 1981) דן אף הוא בדגמים ספרותיים קונקרטיים וטען כי עצם הזיהוי בין סיפור לדגם חושף מסר אידאולוגי לא מודע. כלומר הצורה הספרותית מעבירה בעקיפין את המתח

9. **המצחיקה עם העגילים** היה לתסכית בקול ישראל בשנים 1979–1980, ושוב בשנת 1985. בשנת 2017 הועלתה הצגה המבוססת על הספר בהפקת התיאטרון הארצי לנוער ותיאטרון אורתודה.

10. בשנת 1970 זכה הספר לציון לשבח במסגרת פרס יציב.

11. כדי להימנע מסרבול, ובהתאם לשימוש המקובל בספרים עצמם, בחרתי לכתוב שמקום מוצאם של העולים הוא רוסיה ולא ברית המועצות או ברית המועצות לשעבר.

12. ראוי להדגיש כי אין בכוונתי לעסוק בזיקה העקרונית שבין צורה ספרותית לאידאולוגיה, אלא למקד את הדיון בשאלה כיצד אידאולוגיה מעוצבת ומתעצבת במסגרת דגם ספרותי קונקרטי, מוגדר ומובחן, כמו למשל הרומן ההיסטורי, הרומנסה, רומן החניכה וכדומה.

והקונפליקטים החברתיים של התקופה שנוצרה בה. לטענתו, הדגם מציע פתרון מדומיין לקונפליקטים האלה ומתוך כך יוצר זיקה של הסיפור הבודד להיסטוריה ולאידאולוגיה המעצבים אותו. עוד תאוריה שאבקש להזכיר כאן היא זו של פרנקו מורטי (Moretti, 1987), שמציע לראות ברומן החניכה דגם ספרותי יעיל ביותר לייצוג פואטי של המודרניות. לטענתו, שלב הנעורים המובנה בתוך הדגם מבטא את הדינמיות, את החיפוש העצמי ואת הפוטנציאל לשינוי – ערכים המזוהים עם הפרויקט המודרני. עם זה מורטי מדגיש כי רומן החניכה הוא גם צורה ספרותית המאפשרת פשרה, והנעורים הסוערים שחווים הגיבורים של היצירות אינם מערערים בסופו של דבר את הסדר החברתי והפוליטי, אלא מסתיימים בשילוב הגיבור בסדר הקיים.

במרכז המאמר עומד ניתוח של ספרי ילדים ישראלים העוסקים בקליטת עלייה ומסתמכים על הדגם הספרותי של סיפורי בית ספר.¹³ נוכחותו ושרידותו של הדגם במרוצת השנים, הפופולריות והמרכזיות של כמה מהספרים המתבססים עליו, והעובדה שהם יכולים לשמש דוגמה לבחינת הקשר בין אתניות לדגם הספרותי שבאמצעותו היא מיוצגת – כל אלה הופכים אותם מעניינים לבחינה מחקרית.¹⁴ במאמר אחזק את הטענה כי הדגם הוא מבנה אידאולוגי, וכי במקרה שלפנינו, בחירה בדגם סיפורי בית ספר משמשת לקיבוע הייררכיות אתניות ומגדריות. למאמר מטרות נוספות: ראשית, לשרטט את הפואטיקה של דגם סיפור בית ספר כפי שהוא מגולם בספרות הילדים הישראלית ולעמוד על ההתאמות הפואטיות והרעיוניות שחלו בו במעבר למאה העשרים ואחת. שנית, אטען כי העולים מרוסיה, כפי שהם מיוצגים בדגם סיפורי בית ספר, ממלאים תפקידים נרטיביים המשקפים את הדימוי החיובי של העלייה הרוסית ואת הפוטנציאל התרבותי והחברתי שנקשר לה בחברה הישראלית.

בחלקו הראשון של המאמר אתאר את הפואטיקה של סיפורי בית הספר, בעיקר של אלה שנוצרו בתרבות האנגלו-רוסית. לאחר מכן אציג את דמויות העולים החדשים, גיבורי סיפורי בית ספר הישראלים ואת השפעתם הכפולה על החברה הקולטת, בהיותם מקדמים ליכוד חברתי ותהליכי ההתבגרות המינית והמגדרית של חברי הכיתה. כדי להדגים את המעבר של הדגם למאה העשרים ואחת, בחלקו האחרון של המאמר אנתח בהרחבה את הספר **אלכס לרנר, דפי ואני** מאת גילה אלמגור (2002), ואעמוד על נקודות הדמיון והשוני בינו ובין הספרים האחרים שנדונו במאמר.

13. מתוך כלל הספרים המוזכרים כאן, המחקר ידון בהרחבה בספרים **המצחיקה עם העגילים** (רוזמן, 1969), **רותי שמוטי** (קרן-פרידלנדר, 1970), **יאשה: הנער מרוסיה** (אהל, 1973), **אלכס כבר לא עולה חדש** (רון-פדר, 1991), **מרוסיה מרוסיה** (ורדי, 1991) ו**אלכס לרנר, דפי ואני** (אלמגור, 2002). המחקר יעסוק בקצרה גם בטקסטים אחרים מתוך הרשימה המוצגת כאן. לצערי, בשל קוצר היריעה של המאמר, לא אוכל לדון בסיפורי בית ספר המעמידים במרכזם עולים חדשים מאתיופיה. כאן אומר רק כי הצבה של עולה ממוצא אתני שאינו מערבי או רוסי משנה שינוי עמוק חלק מן הרכיבים הנושאים של הדגם. לעיון יסודי בספרים המציגים ילדים עולים מאתיופיה ראו גולדן (2008); דהמלאך (2016); רודין (2015, 2018).

14. במאמר ניסיתי להפנות את תשומת הלב לאפשרויות השונות של יישום הדגם ולנמקם. עם זה מאחר שהמטרה המרכזית של המאמר היא בחינת הספרים באמצעות פריזמה מבנית וניסיון לקרוא במבנה זה משמעות תרבותית, לא התאפשר לי להיכנס לדקויות של היישומים המסוימים של כל פרט במבנה. מסיבה זו המאמר מתעלם לעיתים ממורכבויות הנוגעות למימושים קונקרטיים של הדגם.

סיפורי בית ספר

שורשיהם של סיפורים מדגם סיפורי בית ספר הם באנגליה של מחצית המאה התשע-עשרה.¹⁵ את ראשיתם נוטים לזהות עם ספרו של תומס יוז, **בית הספר של תום בראון** (Tom Brown's Schooldays), שראה אור לראשונה בשנת 1857 (יוז, 1966). כבר בספר זה, שעלילתו מתרחשת בפנימייה לבנים, מונחים היסודות המרכזיים של הדגם: מסירת הסיפור מנקודת מבט של אחד הילדים, התמקדות במרקם החברתי ההיררכי של חברת הילדים וביחסים בין הילדים למורים ותיאור חברויות מצד אחד ומעשי בריונות מצד אחר. דגש מיוחד מושם בסיפורים אלה על עיצוב האישיות המוסרית של הדמויות, והעלילה מניעה אותן לאמץ תכונות ודפוסי התנהגות של איש של כבוד (man of honor), כלומר אדם בעל יושרה העומד על עקרונות של צדק והוגנות, ומגלה אומץ ונאמנות לקבוצת השווים (Pesold, 2017, pp. 38–62; Reimer, 2009). גם המהלכים העלילתיים נקבעו כבר בספרים הראשונים שנכתבו על פי הדגם: ילד חדש מגיע לפנימייה, עובר טקס קבלה משפיל, מתמודד עם המנהיג הרע, הופך בעצמו למנהיג ומשליט בחברת הילדים סדרים חדשים, מכובדים וצודקים יותר. בוורלי קלארק (Clark, 1995) טוענת כי העלילה בסיפורי בית ספר האנגליים הקנוניים בנויה מ"הגעתו של נער רגיל וטוב לב, התפעלותו מהתלמידים המבוגרים, מעשי המשובה והסתבכותו בצרות בשנותיו הראשונות [בפנימייה, ר"ש]: [...] ועלייתו בסולם הדרגות עד למעמד של תלמיד הכיתה השישית [הבוגרת, ר"ש], שהופך בעצמו למושא להערצה" (עמ' 323, תרגום שלי).

חוקרים נוטים לראות בסיפורי בית ספר המיועדים לבנות ובאלה המיועדים לבנים שני דגמים מובחנים, הנבדלים לא רק במגדר של הדמויות המרכזיות, אלא גם במגדר של יוצרי הספרים ושל קהל היעד שלהם. פרסום סיפורי בית ספר שעמדו במרכזם גיבורות נשיות הקדים את סיפורי הפנימייה לבנים, עם פרסום ספרה של שרה פילדינג (Fielding, 1749). אומנם הספר מתמקד בהנחלת מוסר ונעדר מאפיינים שיזוהו לאחר מכן כמהותיים לדגם, אך הוא הניח יסודות להתפתחות המאוחרת שלו (Foster & Simons, 1995, pp. 195–197). על אף ההופעה המוקדמת, הספרים שפנו לבנות הפכו לבעלי נוכחות רק לקראת סוף המאה התשע-עשרה, עם התרבות הפנימיות לבנות באנגליה (Clark, 1995, p. 323). כמו בספרות המיועדת לבנים, הספרים הראשונים הציגו היבטים שיופיעו בספרים הכתובים על פי הדגם גם במאה העשרים: הספרים הוקדשו לתיאור התהליך שבו הבנות, על אף המחלוקות והמתחים המתגלעים ביניהן, לומדות לחיות יחד בהרמוניה. כמו כן הוענק מעמד מרכזי לערכים של חברות, מנהיגות, כנות, נאמנות ואומץ לב פיזי ומוסרי, והספרים עסקו בנושאים של כוח הקהילה ואופייה, בדילמות של מנהיגות ובחשיבותה של יכולת ההסתגלות לקבוצה (Pesold, 2017, pp. 8–11; Sneddon, 1998, pp. 2–12).

המחקר עמד בהרחבה על האופי הדידקטי של הספרים שנכתבו על פי הדגם ועל תפקידם בחברות המגדרית של קוראיהם. אף על פי שסיפורי בנים וסיפורי בנות כאחת התמקדו בתיאור תהליך עיצובה של אישיות של כבוד, היו הבדלים רבים ביניהם. במרכז סיפורי בנים עמדו הרפתקאות, פעילות פיזית, לעיתים קרובות קרבות אגרופים ומשחקי ספורט (רוגבי), והם הדגישו תכונות של חוזק פיזי,

15. יש לציין כי סיפורי בית ספר הוא דגם שפרח בעיקר בעולם האנגלו-סקסי, אם כי זכה להצלחה גם בתרבויות אחרות (Ray, 1996, p. 478).

תעוזה ואיפוק רגשי. לעומת זאת סיפורי בנות התמקדו בדרמות הקטנות שיש ביחסים, כמו קנאה, סנוביות ומאבק על פופולריות חברתית, והדגישו את חשיבותן של נעימות, רגישות ואמינות (Fleming-Fido, 2004; Pesold, 2017, pp. 8–11). אף על פי שהם נשאו ערכים שמרניים והדגישו השתלבות בחברה פטריארכלית, סיפורי בית הספר אפשרו לסופרות לבחון גם רעיונות חדשים בנוגע לתפקידי מגדר של בנות. בהשוואה לספרי ילדים אחרים הם הציגו מגוון רחב יותר של תפקידים נשיים (Cameron & Alves, 2023, p. 186; Hollowell, 2014, p. 311), ויש הטוענים שאף ביטאו רעיונות מאתגרים, רדיקליים ואפילו "חתרניים" מבחינה אינטלקטואלית, חברתית ומוסרית (Sneddon, 1998, p. 19).

לטענת קלארק (Clark, 1995, pp. 323–324), סיפורי בית הספר החלו להתגבש כדגם בעת שבאנגליה נוצרה הבחנה בין הספרה הפרטית (משפחה) לספרה הציבורית (בית הספר) והציגו מרחב סמלי שבו הדמויות יכלו לעבור מספרה אחת לאחרת. לטענתה, מאחר שהנשים נקשרו לספרה המשפחתית הן הודרו מהספרים שפנו לבנים, ובית הספר שימש זירה ציבורית שבה הבנים נדרשו להתבגר, לרכוש עצמאות ולפתח זהות חדשה ונפרדת מזו של הבית. המחקר עסק גם בהקשר של סיפורי בית ספר לרקע ההיסטורי שנוצרו בו. מוויס ריימר (Reimer, 2009, p. 216) טוענת כי סיפורי בית ספר לבנים פעלו להבנות זהות גברית הקשורה לדימויים לאומיים ואימפריאליים, והכינו את הבנים לתפקידים בתחומי פוליטיקה ועסקים, מקצועות שהיו חיוניים לקיומה של האימפריה הבריטית (עמ' 212). בעת שבחנו סיפורי בית ספר נשיים, טענו ברוק קמרון ואלישיה אלזס (Cameron & Alves, 2023, p. 187) כי הסיפורים שנוצרו בעשורים הראשונים של המאה העשרים שימשו כלי להנחלת תפקידי מגדר וערכים של נאמנות לאימפריה בקרב קוראות צעירות, וקידמו אידיאלים של מנהיגות ושירות, שהיו חשובים במיוחד בעת שבה מעמדה של בריטניה כמעצמה עולמית היה בתהליך שינוי. החל משנות החמישים של המאה העשרים, עם ביטול ההפרדה המגדרית בבתי הספר, החלו לראות אור סיפורי בית ספר מעורבבי מגדר, שגם בהם יש תיאור של פיתוח אישיות מכובדת, הרפתקאות והדגשת הלקח המוסרי (Hollowell, 2014; Fleming-Fido, 2004).

עם הזמן התפתחו תתי-דגם של סיפורי בית ספר, כמו אלה המתמקדים בבתי הספר האמריקניים לאחר ביטול ההפרדה הגזעית, שלדעת נעמי לזלי (Lesley, 2015, p. 326) השתמשו במבנים נרטיביים של סיפורי בית הספר כדי לעסוק בסוגיות של צדק חברתי, שוויון גזעי וחינוך מוסרי. בשנות השבעים הייתה עדנה לדגם שפנה עתה גם לפנטזיה, וסיפורי בית ספר למכשפות היו לתת-דגם פופולרי, מגמה שהגיעה לשיאה עם סדרת ספרי "הארי פוטר" (Pesold, 1995, pp. 3–4), ובשני העשורים האחרונים מכילה גם סיפורי בית ספר גותיים (Smith & Maruzzi, 2018, pp. 8–11).¹⁶

בעניין המהלך המרכזי שמוצג בסיפורי בית ספר, לזלי (Lesley, 2015, p. 103) טוענת כי מהות הדגם הוא בהצגה של תהליך חברות של תלמיד במוסד רשמי, שבו הוא מקבל עליו את חוקי של המוסד ובתמורה מתקבל על ידו; אחרים שמים דגש דווקא על תהליך ההתפתחות הערכית של הדמויות (Fleming-Fido, 2004, pp. 80–81). בעוד ההסבר הראשון שם במוקד את יחסי הגומלין בין היחיד לחברה הקולטת אותו, ההסבר השני מתמקד בתהליך החברות של היחיד. יש הרואים

16. לסקירה של התפתחות הדגם במרוצת השנים ראו (Ray, 1996).

בניגוד בין "אני" ו"אנחנו" ל"אחר" את נקודת הכובד של הדגם, ומסיבה זו רבים מסיפורי בית הספר מעמידים אל מול הקבוצה את "האחר" האתני, המגדרי או המעמדי. זהותו של ה"אחר" משתנה במרוצת ההיסטוריה של הדגם, אך תפקידו הנרטיבי נשאר זהה: הוא מאיים על הקבוצה, אך ברוב רובם של הפעמים הוא נטמע בה ומתוך כך מרחיב את גבולותיה (Lesley, 2015, p. 151; Pesold, 2017, pp. 3–6).

המימוש הישראלי של דגם סיפורי בית ספר

בספרות הילדים הישראלית ממומשים מאפיינים רבים של דגם סיפורי בית ספר. כאן אשרטט את מאפייניו העקרוניים, כפי שאלה מתבטאים בספרות הילדים הישראלית. בהמשך אבחן כיצד מתממשים מאפיינים אלה בטקסטים מסוימים. הסיפורים הישראליים מתחילים בהגעתה של דמות חדשה לכיתה, אירוע המערער את הסדר החברתי השורר בה. העולים החדשים זוכים לקבלת פנים עוינת מצד ילדי הכיתה, שלועגים להם, ולעיתים כשהגיבור הוא בן, אף נוהגים באלימות כלפיו. בין המתנגדים לעולים בולטת דמותם של מנהיגי הכיתה, העומדים בראשה של קבוצת הילדים העוינת את העולים. רק אחד הילדים (לעיתים קרובות המספר או המספרת) מגלה עניין בעולה והופך לחברו.¹⁷ בספרים רבים העולים מתעמתים עם מנהיגי הכיתה, גוברים עליהם, זוכים להערכת ילדי הכיתה ובסופו של דבר אף הופכים לחלק ממנהיגיה. קו עלילתי אחר החוזר על עצמו בספרים הוא תיאור אירוע שבו העולים החדשים נקלעים לצרה, וכל ילדי הכיתה נחלצים לעזרתם. ברוב רובם של הסיפורים מתפתח סיפור אהבה בין העולה לבן או בת המין השני, יחסים המאשררים בסופי הספרים, המסתיימים באירוע חגיגי שנערך לכבוד העולים ומסמן את התקבלותם לכיתה. המבנה שאליו נוצק סיפור קליטת העולים דומה במידה רבה לזה של סיפורי בית הספר האנגלו־סקסיים: דמות חדשה המצטרפת לכיתה או לפנימייה, ומוצבת במעמד של "אחר" במרחב החברתי; הגעתה מלווה במתחים ומעלה קונפליקטים, והספרים מסתיימים עם התקבלותה לחברה הקולטת.¹⁸

מאחר שהספרים נכתבו כשבישראל פעלו בתי ספר משותפים לשני המגדרים, אי אפשר להבחין בבירור בין "ספרי בנים" ל"ספרי בנות", אם כי נדמה כי התמקדותם של הספרים ביחסים בין ילדי הכיתה, מזכירים יותר את דגם סיפורי בית הספר הנשי. כמו סיפורי בית הספר האנגלו־סקסיים, גם הספרים הישראליים עוסקים בהצגה ובעיצוב של הייררכיית תרבותית, ובהציבם לפני הקוראים דגמים של נשיות, גבריות ויחסים בין־מגדריים, גם בחברות מגדרית.

עוד דמיון חשוב בין הספרים הישראליים לאלה האנגלו־סקסיים מתגלם במקום המרכזי שנועד בהם לעיצוב "אישיות של כבוד". עם זאת בין הספרים יש גם הבדלים: במימוש הישראלי של הדגם הדמויות העוברות תהליך של התבגרות מוסרית הם הקולטים ולא הנקלטים. היחסים בין העולים לילדי הכיתה אומנם משפיעים על חזותם ועל התנהגותם של העולים ולעיתים גם על אישיותם, אך

17. הבנות מוצגות בספרים רבים כמי שנכונות יותר להושיט עזרה לעולים, אם כי לרוב מצליבים המחברים את המגדר של שתי הדמויות הראשיות: אם העולה הוא בן, היחידה שמתנדבת לעזור לו היא בת; ולהפך – לעולה בת יעזור בן. בחזרה זו משמשת לרוב גם להצגת ניצני אהבה רומנטית בין הגיבורים בסוף הספר.

18. הספרים הנדונים במאמר נענים לדגם "הזר מלך" (Stranger King) מיתוס שחוזר בתרבויות רבות ובו דמות זרה הפותרת משבר פנימי, חוכה בשל כך ללגיטימציה לשלוט בקהילה (ראו: Sahlin, 2008). בשל קוצר היריעה של המאמר, לא אוכל לדון בהרחבה בעניין זה.

יותר מכך הם משפיעים על ילדי הכיתה, הן כיחידים הן כקולקטיב.¹⁹ מסיבה זו, בעוד רבים מסיפורי בית הספר האנגלו-סקסיים נותנים לילדים החדשים מקום של מספרים או ממקדים של הסיפור, בספרים הישראליים נמסר הסיפור לרוב מפייהם של הילדים הקולטים, העוברים בעצמם תהליכים של התבגרות מוסרית. בהמשך המאמר אדון בייצוגי העולים החדשים בספרים ואבהיר כיצד דימויים אלה ממלאים את התפקיד הנרטיבי אידאולוגי שנועד לדמויותיהם על רקע הדגם הנבחר.

תיאור העולים מרוסיה

לעולים מרוסיה נוכחות בולטת בספרות ילדים ישראלית – גם בספרים שהם משמשים בהם דמויות ראשיות, וגם באלה שקיבלו בהם תפקידים משניים (איילי, 2021, עמ' 17). בספרות הילדים והנוער הישראלית שראתה אור בין שנות השבעים לשנות האלפיים מאופיינים הילדים העולים מרוסיה באופן אחיד למדי. כולם ניחנים בכישורים מיוחדים: רובם מצטיינים בלימודיהם (בעיקר בלימודי החשבון) ומנגנים בכישרון רב בכלי מוזיקלי. העולים מגלים כישורים בולטים גם בספורט, או אצל הבנות בכתובה, ציור או ריקוד, אם כי רבים מן הילדים העולים מוכשרים ביותר מתחום אחד. העולים מרוסיה מוצגים כשוחרי ידע ותרבות, והבנים העולים מתייחסים לבנות בעדינות ובג'נטלמניות (דה-מלאך, 2016, עמ' 20–21; איילי, 2021, עמ' 25–28). גביאן (2017, עמ' 40–41) מדגישה את הדימוי החיובי של העולים מרוסיה, ומראה כי הספרים רואים בהם אליטה החדשה המעמידה עצמה כנגד זו החלוצית.

המאפיינים המתוארים במחקרים מתגלעים גם בספרים שמאמר זה עוסק בהם. הילדים העולים מרוסיה מוצגים בספרים אלה בתור נציגי התרבות המערבית, ולכן מציבים לפני ילדי הכיתה חלופה תרבותית רצויה. דוגמה מובהקת לכך נמצאת בספרים **יאשה: הנער מרוסיה ואלכס לרנר, דפי ואני** – בשניהם הילדים שהגיעו מרוסיה חושפים את חבריהם הישראלים למוזיקה קלסית. העולים נעלים על הילדים הישראלים גם מבחינה מוסרית, וכבר עם הגעתם לכיתה הם מוצגים כאנשי כבוד, כלומר הוגנים ובעלי יושרה ועקרונות מוסר איתנים. כזו היא מריאנה, גיבורת הספר **המצחיקה עם העגילים**, שאינה נגררת אחרי מלכת הכיתה (רוזמן, 1969, עמ' 27), מונעת מהילדים להתעלל במורה מחליפה (עמ' 99) ומסרבת להעתיק במבחן (עמ' 121). יושרה והוגנות מאפיינים גם את אלכס מהספר **אלכס כבר לא עולה חדש**, הבוחר לפרוש מתחרות ריצה לאחר שהמתחרה שלו נפצע, אף שהיה יכול להבטיח לעצמו את הניצחון (רון-פדר, 1991, עמ' 89).

אומנם העולים החדשים מציגים מודל תרבותי שיש לשאוף אליו, אך בשל מצוקה שהם נתונים בה או נקלעים אליה, הם נזקקים לעזרתם של ילדי הכיתה. המצוקות מקבלות ביטוי אחר בכל אחד מהספרים: העולים סובלים מטראומה (**יאשה: הנער מרוסיה, אלכס כבר לא עולה חדש**), נקלעים למצב מסכן חיים (**רותי שמוטי, יאשה: הנער מרוסיה**), נזקקים לסיוע כלכלי (**רותי שמוטי, מרוסיה מרוסיה**) או לעזרה באיתור קרובי משפחה (**המצחיקה עם העגילים**). הפגיעות של העולים חשובה מבחינה נרטיבית, שכן היא מזמנת לילדי הכיתה הזדמנות להציל את העולים, ומתוך כך

19. רעיון דומה מופיע אצל דה-מלאך (2017), עמ' 20. במאמרה היא עומדת גם על מאפיינים נוספים של סיפורי בית ספר המעמידים במרכזם עולים, אם כי אינה ממסגרת סביבם את מאמרה (עמ' 20–22).

להתלכד ולהתבגר. לכן הצלת העולים מחוללת תיקון כפול: היא מעלימה את מצוקתם של העולים ובו בזמן מביאה לידי תיקון ליקויים חברתיים שחברת ילדי הכיתה סובלת מהם.

רוב הספרים שהמאמר עוסק בהם מסתיימים כשהעולים עוברים שינוי, שעיקרו חזותי והתנהגותי: העולים לומדים לשלוט בשפה העברית, וכמו אלכס, גיבור **אלכס כבר לא עולה חדש**, מאמצים תסרוקת וסגנון לבוש ישראליים²⁰ (ראו למשל רוין-פדר, 1991, עמ' 127). פעמים רבות, בזכות הקשר עם ילדי הכיתה, העולים הופכים לעצורים פחות, ולחברתיים ונועזים יותר. לעיתים כמו בסיפורה של מריאנה, גיבורת **המצחיקה עם העגילים**, הם לומדים גם לרסן את גאווותם. עם זה שינויים אלה נשארים ברובם חיצוניים ומשניים לעומת התמורה העמוקה המתחוללת בדמויות הילדים הקולטים, מושאי ההשתנות המרכזיים של העלילה. בהמשך אבחן כיצד המפגש עם העולה משמש מניע נרטיבי שינוי בחברת הכיתה.

השפעת העולים על החברה הקולטת

ספרי הילדים שבהם עוסק מחקר זה נותנים ביטוי להתערערות המרכז החברתי בישראל של שנות השבעים, ומשתמשים בדמויות העולים מרוסיה כאמצעי להתמודד עם תחושות של אובדן לכידות בין קבוצות שונות בחברה הישראלית ולבסוף להחזיר את הסדר על כנו.²¹ דמויות העולים ממלאות תפקיד מייצב, שנועד לאשרר מחדש את הגבולות החברתיים והמגדריים שאיבדו מתוקפם. הכיתה היא מיקרוקוסמוס חברתי, והשתלבות העולים בה לא רק מדגימה את תהליך הקליטה הרצוי, אלא גם מבטאת תקווה כי העולה יביא לידי תיקון החברה עצמה. העולים החדשים מניעים שני תהליכים: האחד הוא גיבוש הכיתה לקבוצה מלוכדת, והשני התנעת תהליכים של חברות מגדרית וקידום הילדים לתפקידי מגדר מסורתיים. כאן אתאר כל אחד מהם.

א. העולים כסוכנים של ליכוד חברתי

בפרק מספרה העוסק במושג "כיתה מגובשת", תמר כתריאל (1999) עומדת על משמעות המושג "גיבוש" (עמ' 156), שבתרבות הישראלית מסמן שוויון בין חברי הכיתה, שיתוף פעולה, הבנה וכבוד הדדיים, שייכות וסובלנות. הכיתה בהיותה קבוצה חברתית ראשונית, משמשת "מוקד פעילות טקסית, הבאה לאשר דימוי של סדר חברתי" (עמ' 156), ומבחינה זו משמשת זירה סמלית לשימור אתוס ה"יחד" הישראלי. בספרים שמאמר זה עוסק בהם, הגעתם של העולים החדשים לכיתה מעמדת את חברה בדיוק עם שאלות אלה, שאלות הנוגעות לליכוד וסולידריות חברתיים. ברוב הספרים, כבר לפני הגעתם של העולים, היחסים בכיתה מעורערים והילדים מחולקים לקבוצות, לרוב על פי מגדר (כמו למשל **ברותי שמוטי או באלכס לרנר, דפי ואני**). בפעמים המעטות האופייניות לספרים שראו אור בשנות התשעים ואילך, הם מחולקים על פי אתניות ומעמד כלכלי.²²

20. גולדן (2008) טוענת כי השתלבותם של הילדים-העולים היא בראש ובראשונה למידה של נראות נכונה. הטענה נכונה גם לספרים הנידונים כאן.

21. על החברה הישראלית בשנות השבעים ראו למשל חלמיש ושיף (2017); צמרת ויבלונקה (2008).

22. יריבו של אלכס, גיבור **אלכס כבר לא עולה חדש**, הוא שחר, ילד ממוצא מרוקני שאביו מובטל ושתיין (רוין-פדר, 1991, עמ' 47-49). גם בספרה של אלמגור **אלכס לרנר, דפי ואני** נרמז כי הילדים הלא מקובלים מגיעים משכונות עניות מאלה שמתגוררים בהן הילדים המקובלים בכיתה (אלמגור, 2002, עמ' 16).

הופעתם של העולים בכיתה מהפכת הייררכיות ומפוררת חברויות ונאמנויות קודמות. בראש הכיתה עומדים ילד או ילדה פופולריים, שתכונותיהם התרומיות של העולים מאיימות עליהם. כישוריהם הספורטיביים או האקדמיים של העולים, וגם העובדה שהם מביאים עימם דגמים של התנהגות ומוסר חלופיים, גורמת למנהיגי הכיתה להגיב כלפיהם באדישות או בעוינות. למשל **ברותי שמוטי** הגעתה של רות מעוררת נגדה את מנהיגי הבנים וביאשה: **הנער מרוסיה** מנהיג הבנים, אבי, מגיב באדישות עוינת כלפי יאשה. לעיתים קרובות העוינות מתבטאת באלימות פיזית (כלפי הבנים) ובאלימות מילולית (כלפי הבנות). למשל שחר, מנהיג הבנים, מכה את אלכס **מאלכס כבר לא עולה חדש** (רון-פדר, עמ' 49–53). ההתערות בבנות אינה גופנית, אך אלימה לא פחות: בספר **המצחיקה עם העגילים** הילדים מדביקים על גבה של מריאנה שלט שכתוב עליו "אני חמור" (רוזמן, 1970, עמ' 14), ובספר **מרוסיה מרוסיה** הילדים לועגים לשמה של מרוסיה, מקניטים אותה ומכנים אותה בשמות גנאי (ורדי, 1991, עמ' 23–27). כנגד הילדים העוינים את העולה מתייצבים הילדים שנמשכים אל העולים ומנסים לסייע לו, וכך הכיתה מתפצלת לשני מחנות: קבוצה אחת אוהדת את העולים וקבוצה שנייה שוטמת אותם.

הכיתה מתאחדת שוב סביב צורך לסייע לעולים להתמודד עם המצוקה שנקלעו אליה. המצוקה מאפשרת לכיתה להתגייס לפעולה, ומבצע ההצלה מאפשר לה להתלכד. אירוע ההצלה הוא חוויה משותפת המקדמת את הגיבוש החברתי, והופכת את הכיתה לקבוצה מאוחדת, או כדברי קרני, המספרת של **רותי שמוטי**, "כמו משפחה גדולה ומאוחדת" (קרן-פרידלנדר, 1970, עמ' 74), ובהמשך: "כאילו כרתנו ברית-אחים" (עמ' 90). דמויות העולים יוצרות משבר שמחייב את הכיתה להתלכד כדי להצילם, ולשם כך על ילדי הכיתה לגלות ערבות הדדית, להתאחד ולשתף פעולה. בסופם של הספרים, לאחר שילדי הכיתה הצילו את העולים מהצרה שנקלעו אליה, הופכת הכיתה לחברה מגובשת. העולים החדשים מתיידדים עם יריביהם לשעבר, ויחד הם הופכים למנהיגים הבלתי רשמיים של הכיתה. לכן העולים לא רק מביאים לידי גיבוש הכיתה אלא גם להתעצבותה של מנהיגות חדשה. העולים עצמם הופכים לחלק ממנהיגות הכיתה, כמו **באלכס כבר לא עולה חדש** (רון-פדר, 1991, עמ' 134), או לבני זוג של מנהיגיה, כמו **ברותי שמוטי** (קרן-פרידלנדר, 1970, עמ' 103).

לעיתים הספרים אינם מסתפקים ביצירת גיבוש ברמה הכיתתית, והעולים מחוללים שינוי גם במעגלים חברתיים רחבים יותר – בקהילה הבית ספרית, בשכונה ולעיתים אף מעבר לכך. בספר **המצחיקה עם העגילים** מריאנה מצליחה לאחד בין אנשים השונים זה מזה מבחינת רקע אתני, גיל, השכלה ומעמד: סבא אליהו, הזקן המתבודד; מנקה הרחובות; יונה, הילדה המזרחית הנכה משכונת העוני; מר פטר, העשיר הסובל ממחלות מדומיינות; עודד, השכן של מריאנה; אימה של מריאנה; ולבסוף מריאנה ואביה העולים החדשים. כולם מסייעים זה לזה: יונה מלאת החיים מסייעת למר פטר להחלים מהדיכאון שהוא שרוי בו והוא מסייע בארגון הניתוח המאפשר לה להלך על רגליה. המשותף לכולם הוא היותם אנשי שוליים שהכירה מריאנה במסעה ברחבי הארץ בחיפושיה אחר אימה. בזכות מריאנה כולם הופכים למעין משפחה, וזאת לא רק על דרך מטפורה, שכן מופיע בספר איחוד של משפחה ביולוגית: מריאנה מוצאת את סבה ואת אימה.²³ איחוד משפחתי מתרחש גם **באלכס לרנר**,

23. אם כי כפי שמציינת בצדק גביאן (2017, עמ' 38–41), מריאנה מקבצת לידה אנשי שוליים שלא זכו להכרה חברתית. גביאן מזהה בהתחברות לאנשי שוליים דפוס החזור בספרים, שכן העולים מרוסיה מוצאים בקבוצות אלה

דפי ואני, שבו התא המשפחתי של המספר מתפורר, אך מתאחד מחדש לאחר מחלתו ומותו של אלכס. לצד תהליך ההתגבשות של הכיתה בסיוע לאלכס החולה, מתגבשת גם חברות בין אימו של אלכס לאימו של איתן, המספר, ומעגל החברות ופתיחות הלב מתרחב גם לעבר הבעלים של הפיצה השכונתית, המזמינים את ילדי הכיתה לפיצה ושתייה על חשבונם (אלמגור, 2002, עמ' 118).

הספרים מסתיימים בהתכנסות חגיגית – לרוב מסיבת סיום שנה – שמגיעים אליה ילדי הכיתה והוריהם. המסיבה מציגה באופן טקסי את סיומם של שני התהליכים המוצגים בספרים ומאשררת אותם: ההתגבשות של הקולקטיב הכיתתי, המשפחתי או השכונתי, והשתלבותו המוצלחת של העולה בתוך הסדר החדש. כך הספר **יאשה: הנער מרוסיה** מסתיים בקונצרט שבו מופיעים יאשה ואביו (אהל, 1973, עמ' 213), **מרוסיה מרוסיה** – במופע ריקוד (ורדי, 1991, עמ' 74–77) ועוד.

לפי ספרי הילדים שנדונים במאמר, הכיתה היא זירה סמלית לייצוג תהליך של התלכדות חברתית. הגעתם של העולים לכיתה חושפת מתחים חברתיים, הנפתרים בספרים באמצעות התלכדות סביב הסיוע לעולים. הספרים מסתיימים בהשתלבותם המוצלחת של העולים ובאשרור של סדר חברתי הנענה לאתוס הישראלי של גיבוש וליכוד. בהמשך אראה כיצד נוכחות העולים מעצבת מחדש גם את יחסי המגדר בכיתה.

ב. העולים כסוכנים של סדר מגדרי

לצד השפעתם של העולים על הסדר החברתי, הם משפיעים גם על הדינמיקה המגדרית בכיתה ומניעים את תהליך ההתבגרות המינית והחברתית של ילדיה. גילם של הילדים בספרים אלה נע בין 11 ל-13, כלומר הם נמצאים בתפר שבין גיל החביון לגיל ההתבגרות. הספרים מתארים את המעבר של הילדים ממערכות יחסים אפלטוניות עם בני אותו מגדר אל יחסים בוגרים יותר, המתאפיינים במשיכה רומנטית למגדר השני.²⁴

העולים מביאים עימם דפוסי התנהגות ומראה הנחשבים בספרים לאירופיים. הבנים מאופקים ובוגרים, ונוהגים כלפי הבנות באדיבות אבירית, ואילו הבנות נשיות ומעודנות. למשל רותי, גיבורת **רותי שמוטי**, לובשת חצאית ארוכה, נועלת נעליים מעוגלות חוד ומרובות אבזמים ומתנהגת באדיבות שקטה (קרן-פרידלנדר, 1970, עמ' 11–13). מריאנה, גיבורת **המצחיקה עם העגילים**, עונדת עגילים, ומציגה דגם מגדרי השונה מן הדגם של בנות כיתתה הרכלניות, התככניות והבוגדניות.

למבצע ההצלה של העולים תפקיד מרכזי לא רק בליכוד החברתי של הכיתה, אלא גם בגיבוש הזהות המגדרית של ילדיה, שכן הוא מציב אותם במצב המזמן הזדמנות לאימוץ של תפקידים מגדריים מסורתיים. השפעת העולים על ההתבגרות המינית של בני הכיתה בולט בספרה של רבקה קרן-פרידלנדר **רותי שמוטי**. רות היא עולה חדשה שבני הכיתה, ובייחוד גיל, מנהיג הבנים,

בני ברית, הם מסייעים להן והופכים לנציגיהן. דבר דומה מתרחש בספרה של לילית ברקת, **מעיל הטלאים** (1995), שבו מצליחה קטיה העולה מרוסיה לקבץ סביבה את הילדים הלא פופולריים של הכיתה.

24. יש לזכור כי הספרים פונים לקהל יעד של ילדים שגילם קרוב או זהה לגיל גיבורי הספרים, כלומר ילדים שנמצאים במעבר מגיל החביון אל גיל ההתבגרות. השאיפה להשתייך לחברת השווים, תהליכי התבגרות רגשית ומינית ויחסים בין-מגדריים – כל אלה, שגיבורי הספרים חווים אותם, מוכרים גם לילדים-הקוראים, ומתוך כך עונים הסיפורים על צורכיהם הרגשיים-חברתיים. על גיל החביון ראו ברק ומאירס (2022), ובייחוד עמ' 881–899.

מתעמרים בה. נראה כי הדגם הנשי שמציגה רות מאיים על גיל, שעדיין אינו מוכן להודות ברגשות הרומנטיים שמעוררת אצלו הילדה החדשה. בטיול השנתי שהכיתה יוצאת אליו, רות מועדת ומתדרדרת למדרון, וגיל מגלה יוזמה ותעוזה, ועם שני חבריו מעלה אותה למקום מבטחים (קרן־פרידלנדר, 1970, עמ' 72–75). סצנה זו מציגה טקס חניכה סמלי, שבו יוצאים מן הכוח אל הפועל התכונות הגבריות של הבנים. גבריות זו קשורה קשר הדוק לדגם הגבריות הצבאית, והצלחה של רות מתוארת כמבצע צבאי שגיל הוא מפקדו: הוא מכין רצועות חבישה ובליווי שני חבריו הם פועלים כחוליה מאורגנת, ויוצאים לחלץ את הפצועה.

רות המעולפת, המצויה במצב פסיבי המזכיר שינה או מוות, נישאת בידי הבנים במעלה ההר, ולאחר מכן גם זוכה לטיפול מסור של גיל ש" [...]. אינו מוכן לעזוב את רות אפילו לרגע קט. הוא מסדר ומרפד את התרמיל שהונח תחת ראשה, רוחץ את פצעי, חובש אותם, ואחר־כך נוטל רצועת בד, טובל אותה במים ומנקה את פניה המוכתמים של רות בזהירות גדולה, כאילו נגע בבובת חרסינה" (קרן־פרידלנדר, 1970, עמ' 76). סצנה זו, כמו אלה המופיעות לפני, נענית לדגם האהבה החזרונית ומחזקת דפוסים מגדריים סטריאוטיפיים: רות היא העלמה במצוקה ואילו גיל הוא האביר הנחלץ לעזרתה.

השינוי שחל בגיל בזכות השתתפותו בחילוץ הוא קיצוני ומהיר, ומילד עקשן ויהיר הוא הופך לנער אחראי ושקול, למנהיג טוב ו"נערץ על כולם" (עמ' 76). בני הכיתה מופתעים מהשינוי שחל בו, וכפי שמציינת המספרת: "עכשיו אפשר ללכת בעקבותיו ללא כל היסוס" (עמ' 76). המנהיגות של גיל מקבלת תוקף בהצלה השנייה של רות, כאשר בני הכיתה מתארגנים למנוע מהוריה לחזור לרוסיה, ובהנהגת גיל הם מוצאים מקום עבודה לאביה ולאימה של רות, דבר המבטיח את הישואות המשפחה בארץ (עמ' 92–98).

מבצע חילוץ נועז מתואר גם בספר **יאשה: הנער מרוסיה** של מילא אהל. יאשה חווה ברוסיה פגיעה על רקע אנטישמי, המשאירה אצלו פוסט־טראומה. כשיאשה חושב בטעות שילדי הכיתה מנסים לפגוע בו, הוא בורח ונעלם. בראש החבורה שיוצאת לחפש אותו, עומד אבי, מנהיג הבנים, שמאז הגעתו של יאשה לכיתה, גילה כלפיו שוויון נפש. מבצע ההצלה של יאשה מוציא לפועל את תכונות המנהיג הטמונות באבי: הוא מחלק את הילדים לחוליות חיפוש, משכנע את מנהלת בית הספר לאפשר לילדים להשתתף בחיפושים ואפילו מתעמת עם שוטרים. כל אלה מבגרים את אבי באחת, וקולו ש" [...]. נשמע פתאום כקול גבר מבוגר מאוד" הוא עדות לכך (אהל, 1973, עמ' 123). אבי הופך ל"שקט ובוטח בעצמו" (עמ' 127), והמספרת חוזה כי כשיגדל יהפוך לסמל הגבריות הישראלית: "[...] עוד תהיה פעם רמטכ"ל" (עמ' 131).

מבצע החילוץ הופך את הבנים למנהיגים רציניים, שקולים ואחראים. שלא כמו הבנים, במהלך מבצעי ההצלה הבנות הן פסיביות ותפקידן מסתכם בעזרה לבנים. למשל בזמן החיפושים אחרי יאשה, טלי, שהייתה זו שיזמה את הקשר עם יאשה, הופכת לחסרת אונים ותלותית, ואף מעידה כי "אבי תמיד היה ילד לעניין והרגשתי יותר בטוחה כשהוא לקח־כאילו את הפיקוד" (עמ' 119). גם קרני, המספרת של **רותי שמוטי**, מוצגת כאובדת עצות בזמן מבצע החילוץ של רות, אך השפעתה של רות על ההתעצבות המגדרית של קרני מתבטאת גם אחרת: רות מאפשרת לקרני להתאמן בתפקידים המגדריים המצופים ממנה כבוגרת, ומלמדת אותה לא רק לכבס ולאפות (קרן־פרידלנדר, 1970, עמ' 31–44), אלא גם מניעה אותה להכיר בניצני נשיותה (עמ' 13). כמו בסיפורים אחרים,

גם ברוטי שמוטי השינוי מתחולל אצל שני המגדרים, ומתגלים המאפיינים המגדריים-סטראוטיפיים של כל אחד מהם. וכך הבנים הופכים למנהיגים פרו-אקטיביים ואילו הבנות לתלותיות ועסוקות במראה החיצוני שלהן. יחסים רומנטיים בין הגיבורים מוצגים ברובם של הספרים שמופיעים במחקר זה. רותי שמוטי מסתייגת במסיבת סוף שנה, שבה מעלים בני הכיתה מחזה, שרות וגיל ממלאים בו תפקידים מרכזיים, והספר רומז להיותם זוג. מריאנה ועודד מהמצחיקה עם העגילים וטלי ויאשה, גיבורי יאשה: הנער מרוסיה, הופכים גם הם לזוגות. הזוגיות עם בני המגדר השני מאשררת את הסדר המגדרי המסורתי, ומסיימת באופן סמלי את המעבר מהילדות אל גיל ההתבגרות.

דגם סיפורי בית ספר במאה העשרים ואחת

ספרים מדגם סיפורי בית ספר המעמידים במרכזם קליטה של עולים מרוסיה המשיכו לראות אור גם במאה העשרים ואחת. הספר אלכס לרנר, דפי ואני (אלמגור, 2002) הוא דוגמה להתאמת הדגם לשינויים התרבותיים והאידיאולוגיים שהתחוללו בישראל עם המעבר למילניום החדש. כפי שנראה, הספר שומר על הרכיבים המבניים והתמטיים המרכזיים של הדגם, כגון דמות העולה כמחולל תיקון חברתי והתגבשות מגדרית, אך מעניק להם ביטוי חדש, המתכתב עם תמורות ערכיות ותפיסות זהות חדשות.

אלכס לרנר, תלמיד חדש, מצטרף לכיתה ז' שבה לומד אבנר מגן, המספר של הסיפור. אלכס נמצא בארץ כבר שנים אחדות, אך עדיין מביא לכיתה נופך של תרבות זרה. בין אלכס, אבנר ודפי, הילדה שאבנר מאוהב בה, מתפתחת חברות עזה. אצל אלכס מתגלה מחלת הסרטן, שבשלה הוא מאושפז בבית החולים, וחבריו סועדים אותו עד למותו. לצד העלילה המתמקדת בחברות של המספר עם אלכס, הספר מספר על הפחדה של הוריו של אבנר, שאלכס מסייע לו להתמודד עימה. בסוף הספר אלכס נפטר והוריו של אבנר חוזרים לחיות יחד.

כמו בספרים האחרים שמאמר זה עסק בהם, גם אלכס הוא דמות רבת כישורים: הוא תלמיד מצטיין, נגן חליל מחונן ומגלה כישורים מיוחדים גם בספורט. נוסף על כך אלכס הוא איש כבוד, וכבר בתחילת הספר הוא מציג יושרה, חוכמה ורגישות. הגעתו לכיתה מקימה עליו את מנהיג הבנים, אך דפי, הבת הפופולרית ביותר בכיתה, הופכת לידידתו. בגלל מחלתו אלכס זקוק לתמיכה של ילדי הכיתה, ואלה מתלכדים כדי לעזור לו. הספר מסתיים בקונצרט שנערך לכבוד אלכס לאחר מותו ושוב מתאחדים כל האנשים שתמכו בו: ילדים, מורים ודרי השכונה.

אלכס לרנר, דפי ואני מתמקד בהשפעת נוכחותו של אלכס על המספר ועל סביבתו – הן בספרה המשפחתית הן בספרה הבית ספרית. השאלות המרכזיות שמעלה הספר נוגעות למשמעותן של הסולידריות והערבות הדדית בחברה הישראלית המתפוררת שאיבדה את הבסיס המאחד שלה.²⁵ כבר בראשית הספר הקוראים מתוודעים לדגם החברות הישראלית הגברית, המתגלם בספר בחברות של אביו של אבנר המספר עם חבריו: זוהי חברות שנוצרה בצבא, נצרכה באש הקרב ומסתמכת על כיבוד זכרם של חברים שנפלו. מתוך נקודת מוצא זו הספר מבקש לבחון את העקרונות המכוננים של החברה הישראלית: האם אפשר לכוון חברות ישראלית מחוץ למסגרת הצבאית? אם כן, מהו

25. לטענתו של רם (2023) התרופפות הסולידריות החברתית החלה בישראל כבר בשלהי שנות השישים והגיעה לשיא סמלי בשנת 1995, עם רצח יצחק רבין.

הדבק המאחד אותה? והאם אפשר לפרוץ את גבולות המגדר ולכלול גם נשים במרקם החברות הגברית?

החברות המוצגת ב**אלכס לרנר**, **דפי ואני** מיוחדת בשל היותה רב־מגדרית ומורכבת משני בנים ובת. היחסים בין שלושת הילדים הם יחסי חברות רומנטיים: אבנר מאוהב בדפי, דפי מאוהבת באלכס ואלכס מאוהב בה. הספר מציג חברות גברית שלא נוצרה בצבא ופתוחה גם לנשים. אלכס ואבנר מבליים יחד בדרך שאינה גברית סטראוטיפית: הם מאזינים יחד למוזיקה קלסית ומדברים על נושאים אישיים, בייחוד על אבותיהם שהזכירו. אופייה של החברות בין השניים היא עדות לקריסת דגם הגבריות "הישן" ולצמיחתה של "הגבריות חדשה", העומדת בין השאר על היכולת ליצור אינטימיות ולנהל שיח רגשי (נרדי ונרדי, 1992). גם בספר זה משפיעה נוכחותו של העולה על תפיסות המגדר של הגיבורים, ואולם הפעם במקום לקבע מוסכמות מגדריות ברורות ושמרניות, מוצגת התערערות. עם זה גם אם אינה נשענת על טראומה של מלחמה, החברות בין הבנים עדיין מסתמכת על אירועים טראומטיים: תחילה עומדת במרכז החברות ההתמודדות הקשה של הבנים עם התפרקות המשפחות שלהם, ולאחר מכן עם מחלתו, גסיסתו ומותו של אלכס.

המחלה של אלכס היא הרכיב המאחד את כל הדמויות בספר והיא "מתקנת" את כל סוגי הקשרים המוצגים בו. אלכס מגיע לכיתה מסוכסכת המקוטבת בין ילדים מקובלים ללא מקובלים, עימות הנשען גם על הרקע המעמדי־כלכלי של הילדים.²⁶ המחנכת של הכיתה מנסה בכל מאודה לאחות את הקרעים אך בלא הצלחה, ואלה מתאחים רק עם מחלתו של אלכס. האירוע המרכזי המעיד על האיחוד החברתי מתרחש כאשר מתברר למספר כי בגלל הטיפולים אלכס איבד את שער ראשו, וכדי להזדהות עימו, המספר מתכנן לגלח גם הוא את שער ראשו. במפתיע מצטרפים אליו חברי כיתה נוספים. האירוע מאחד את הבנים ומאחה את הקרע החברתי בין הבנים לבנות, כאשר גם בנות הכיתה מצטרפות לבנים וכולם יחד הולכים לאכול פיצה בפיצרייה השכונתית. טוב הלב משפיע גם על בעלי הפיצרייה, שמתעקשים להזמין את ילדי הכיתה לפיצה וקולה על חשבונם. שינוי התסרוקת מהדהד ספרים אחרים המציגים אותו כאחד משלבי התערות של עולה בחברה הישראלית²⁷, אך גם מהפך את המתואר בהם: כאן לא העולה משנה את המראה שלו כדי להתאים לקולטים, אלא הקולטים הם אלה המחקים את אלכס ומתאימים את המראה שלהם למראה שלו.

בזכות המחלה של אלכס נרקמים קשרי חברות בין אימו לאימו של אבנר, המספר. הסיוע לאלכס החולה מקרב בין הוריו של אבנר, ואביו שעזב את הבית כדי לחיות עם אישה אחרת, חוזר להתגורר עם משפחתו. הנתינה שהקיפה את אלכס השפיעה גם על מעגלים רחבים יותר: בבית החולים שבו הוא מתאשפז נוצרת אחווה בין הורים לילדים חרדים, ערבים וחילונים־יהודים (אלמגור, 2002, עמ' 112); חברו של אביו של אבנר המתגורר בארצות הברית מתגייס להשיג תרופה ניסיונית לאלכס ומשגר אותה במשלוח מיוחד לארץ (עמ' 136). הספר מצייר חברה מתפוררת, מנוכרת, קפיטליסטית ומיליטנטית, שעליה להיזכר בערכים של סולידריות וערבות הדדית. הספר מציב את העולים בעמדה

26. בעמ' 16 בספר נרמז כי הילדים הלא מקובלים מגיעים משכונות עניות מאלה שמתגוררים בהן הילדים המקובלים בכיתה.

27. כמו שהדבר מוצג למשל באלכס כבר לא עולה חדש (רויפדר, 1991, עמ' 126), ובספרים נוספים.

של מחוללי תיקון חברתי, בעלי היכולת לחדש את ערכיה הבסיסיים של החברה הישראלית ולעצבם מחדש.²⁸

על אף השנים שחלפו בין פרסומו לפרסום הספרים שראו אור בשנות השבעים, **באלכס לרנר, דפי ואני** נעשה שימוש באותם דגמי ייצוג של העולים מרוסיה. כמו בספרים האחרים שנדונו במאמר, גם כאן העולה מרוסיה מניע את השחזור, או הבניה מחדש, של היסודות הבריאים של החברה הישראלית. אלכס מביא לידי ליכודה של החברה הישראלית, וכמו בספרים האחרים שנדונים במחקר זה, מסייע לחבריו להתבגר מבחינה מגדרית. אולם שלא כמו הספרים המוקדמים יותר, הספר בוחר להציג מודל של גבריות ישראלית שאינו נשען על האתוס הצבאי אלא על קרבה ואינטימיות רגשית. ואכן, בייצוג המגדריות נמצא ההבדל המהותי ביותר בין **אלכס לרנר, דפי ואני** לספרים הקודמים, שכן מתוך ניגוד אליהם הוא אינו כופה על הדמויות תבניות מגדריות מסורתיות, אלא מציע ייצוג פתוח, גמיש ומטושטש יותר של זהות מגדרית, כזה המתאים למאה העשרים ואחת.

סיכום ומסקנות

המאמר בחן כיצד דגם סיפורי בית ספר מציג תהליכי קליטה של עולים בספרות הילדים והנוער הישראלית, מתוך התמקדות בעולים מרוסיה. ניתוח הדגם הספרותי העלה נרטיב חוזר: העולים מגיעים לכיתה, נתקלים בקשיים, חווים מצב שדורש סיוע מצד חברת ילדי הכיתה, ולבסוף משתלבים בה בעת שהם תורמים לעיצוב מחודש של הקבוצה הקולטת. תהליך זה מוצג תיקון או ריפוי, לא רק של העולים, אלא גם של החברה הכיתתית, שמתלכדת סביב העולים ולומדת באמצעותם ערכים של שותפות ושייכות. נוסף על כך מתוך המאמר עולה כי העולים משמשים זרזים של סדר מגדרי, שכן הגעתם גורמת לילדים הישראלים להגדיר את זהותם המגדרית, דבר המתבטא בחיזוק תפקידים מגדריים מסורתיים. כך הספרים מציגים את העולים כמשיבי הסדר על כנו, כלומר סוכנים של ייצוב חברתי, שאינו מערער על ההיררכיות אלא מחזק אותן.

המאמר עומד על כך שייצוגם של עולים בספרות נשען על הבניה אידאולוגית, מתוך סימון קבוצות מסוימות בהיותן "מתאימות" יותר להשתלבות. עולים מרוסיה מוצגים לרוב כבעלי כישורים יוצאי דופן, ואף כמי שמקדמים את חבריהם הישראלים להתפתחות אישית וחברתית. תהליך הקליטה של העולים הוא אישי וקולקטיבי כאחד, והיקלטותם הופכת לסמל לא רק להצלחתם האישית, אלא גם ליכולתה של החברה הישראלית לשמר את לכידותה ואת ערכיה המגדריים, מתוך שהיא זוכה לכוחות חדשים.

בהמשך המאמר עומד על מגמות של שינוי דגם סיפורי בית ספר במעבר אל המאה העשרים ואחת. בעוד הדגם ממשיך לשמש כלי לתיאור קליטה, חלים בו שינויים. וכך, בספר **אלכס לרנר, דפי ואני**, החברות בין העולים לילדים הישראלים אינה רק כלי לשימור הקיים, אלא גם פתח לערעור עמדות מגדריות וחברתיות מסורתיות. עם זה גם כאן העולה ממשיך לשמש דמות המחזקת את החברה הישראלית ולא מי שמערערת על יציבותה.

28. על דרך מטפורה אלכס הוא המושע, מעין ישו מודרני, המקרב על מזבח תיקון החברה הישראלית. דימוי זה מחזק באמצעות הציור של אלכס בדמות מלאך והכיתוב שעל קברו "היה ילד ועכשיו הוא מלאך" (אלמגור, 2002, עמ' 180).

תפקידה של ספרות הילדים בהבניית נרטיבים של לאומיות, זהות ושייכות, נדון גם במאמר. הדגם הספרותי שהמאמר מתמקד בו אינו רק אמצעי נרטיבי, אלא גם מבנה רעיוני המשקף עמדות חברתיות ומציע פתרון לקונפליקטים חברתיים. עיון בטקסטים הספרותיים לילדים ממחיש את עוצמתם בעיצוב תודעה חברתית, אך גם מדגיש את הצורך בהמשך מחקר שיבחן כיצד הייצוגים משתנים עם הזמן, ובהקשרים של קבוצות אתניות מגוונות.

רשימת מקורות

- אבידרטשרנוביץ, י' ולובה, מ' (1950). **שני רעים יצאו לדרך** (מ' לובה, מאירת). נ' טברסקי. אהל, מ' (1973). **יאשה: הנער מרוסיה**. ש' שרברק.
- אורגד, ד' (1994). **ידידות במבחן** (נ' יובל, מאירת). הדר.
- אורגד, ד' (2001). **יום חרגול וימים אחרים** (נ' צרפתי, מאירת). הקיבוץ המאוחד.
- אורגד, ד' (2006). **קלקידן**. הקיבוץ המאוחד.
- אייל, מ' (2021). **אחרים בספרים: רוסים, אתיופים, ערבים ועובדים זרים בספרות נוער ישראלית** [עבודת מוסמך]. אוניברסיטת חיפה.
- אלמגור, ג' (2002). **אלכס לרנר, דפי ואני**. עם עובד.
- ברלוביץ, י' (2016). מקומה של ספרות הילדים ביצירתו של סמי מיכאל: שיח פואטי. בתוך י' שוורץ (עורך), **נסיך ומהפכן: עיונים בפרוזה של סמי מיכאל** (עמ' 32–74). גמא.
- ברעם אשל, ע' (2015). "אל עצמי" לגלילה רון-פדר: הערות ראשונות על קריאה כסדרה. **עיונים בספרות ילדים**, 24, 93–120.
- ברק, א"ל ומאירס, א"ב (2022). **פסיכולוגיה התפתחותית: ינקות, ילדות והתבגרות** (ת' דומאי וע' רון, מתרגמות, חלק ב). האוניברסיטה הפתוחה.
- ברקת, ל' (1995). **מעיל הטלאים**. ש.ע.ל.
- גביאן, א' (2017). ילדים עולים, הדרה וחילופי נרטיבים בספרות הילדים העברית 1960–1985: ניתוח היסטורי והשתמעויות לעבודה באולפן. **הד האולפן החדש**, 106, 28–44.
- גולדן, ד' (2008). נראים כהלכה: מפגשים בין ילדים ישראלים לילדים עולים בספרות ילדים עכשווית. בתוך ע' לומסקי-פדר ות' רפופרט (עורכות), **נראות בהגירה: גוף, מבט, ייצוג** (עמ' 140–155). הקיבוץ המאוחד.
- גלזר, ל' (2018). זיהוי של קורפוס ספרות ילדים ונוער ישראלית-מזרחית: ייצוגי התלמיד המזרחי כמקרה מבחן. **בין השורות**, 3, 15–44.
- דה-מלאך, נ' (2016). ספרות הילדים קולטת עלייה. **ילדות**, 2, 11–32.
- דנינונינה, ג' (2020). "זה מה שנתנו לי מלשכת הסעד": עיצוב הזיכרון הקולקטיבי ביחס למזרחים בספרים לנוער של גלילה רון-פדר. **דברים**, 13, 131–162.
- דר, י' (2006). **ומספסל הלימודים לוקחנו: היישוב לנוכח שואה ולקראת מדינה בספרות הילדים הארץ-ישראלית, 1939–1948**. מאגנס.
- דר, י' (2007). ספרות הילדים העברית מסייעת ב"פרויקט הקליטה". בתוך י' דר, י' שטיינמן, ח' לבנת וט' קוגמן, **ברוח הזמן: החזרת ספרות הילדים להקשרה ההיסטורית-תרבותי** (עמ' 17–63). מכון מופ"ת.
- הלפרין, ח' (2007). לא "צבר מיתולוגי" ולא "עולה גלות": על הספר "שני רעים יצאו לדרך" מאת ימימה אבידר-טשרנוביץ ומירה לובה. **עולם קטן**, 3, 135–147.
- ורדי, ז' (1991). **מרוסיה מרוסיה**. מסדה.
- חלמיש, א' ושיף, ע' (עורכים). (2017). **ישראל 1967–1977: המשכיות ומפנה**. מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות.

- יוז, ת' (1966). **בית הספר של תום בראון** (י' לבנון, מתרגם). עמיחי. (המקור פורסם ב-1857)
- כתריאל, ת' (1999). **מילות מפתח: דפוסי תרבות ותקשורת בישראל**. הוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה.
- לויירוסו, ר' (1975). **מיכאל** (א' מוסקוביץ', מאייר). עמיחי.
- לוקץ, ג' (1951). **הריאליזם בספרות** (ל' פורת, מתרגם). ספרית פועלים. (המקור פורסם ב-1937).
- לוקץ, ג' (1955). **הרומן ההיסטורי: התפתחות המגמות והצורות בענפי הספרות** (א' סולה, מתרגם). ספרית פועלים. (המקור פורסם ב-1920).
- מאיר, מ' ורוזן-הורן, י' (1977). **אלינה היא אלינה**. ספרית פועלים.
- נרדי, ח' ונרדי, ר' (1992). **גברים בשינוי: בדרך לגבריות אחרת**. מודן.
- צמרת, צ' ויבלונקה, ח' (עורכים). (2008). **העשור השלישי: תשכ"ח-תשל"ח**. יד יצחק בן-צבי.
- קרן-פרידלנדר, ר' (1970). **רותי שמושי**. מסדה.
- רודין, ש' (2015). "אחרות" ורב-תרבותיות בספרות הילדים והנוער הישראלית. **ילדות**, 1, 30–59.
- רודין, ש' (2018). "תמיד הרגשתי שמתחילים על הקהילה שלנו כמסכנים שבאו ממדינות מסוכנות": גזע, גזענות ושחורות בספרות הילדים הישראלית. **בין השורות**, 3, 87–116.
- רוזמן, י' (1969). **המצחיקה עם העגילים** (ש' היימן, מאייר). עם עובד.
- רון-פדר, ג' (1991). **אלכס כבר לא עולה חדש**. אדם.
- רם, א' (2023). ממלכתיות: לקראת סוציולוגיה ביקורתית. בתוך ת' הרמן וע' שיף (עורכים), **כ"א מחשבות על ממלכתיות ישראלית** (עמ' 117–129). האוניברסיטה הפתוחה.
- שביט, א' (2002). **איגור ומסע העגורים** (א' לויטס, מאייר). ספרית פועלים.
- שיכמנטר, ר' (2021). הגיבורה האמתית של העלייה הגדולה: "מלכת שבא הקטנה" מאת לאה גולדברג ואנה רייבקין-בריק. **ישראל**, 29, 217–236.
- שמואל, נ' (2003). **ילדת הקשת בענן**. הקיבוץ המאוחד.
- שפס, מ' (עורכת). (2016). נתונים נבחרים על אוכלוסיית עולי ברית המועצות-לשעבר, לרגל עשרים וחמש שנה לגל העלייה. **הד האולפן החדש**, 105, 62–83.
- Cameron, B., & Alves, A. (2023). "It's for the country—to say nothing of the honour of the school": Empire and loyalty in the British girl's annual's school stories. *Children's Literature in Education*, 54(2), 184–198. <https://doi.org/10.1007/s10583-021-09472-7>
- Clark, B. L. (1995). Domesticating the school story, regendering a genre: Alcott's 'Little men.' *New Literary History*, 26(2), 323–342. <https://doi.org/10.1353/nlh.1995.0024>
- Fleming-Fido, P. (2004). "Well—are girls like boys, then?": Genre and the gender divide in school stories. *New Review of Children's Literature & Librarianship*, 10(1), 79–89. <https://doi.org/10.1080/1361454042000294122>
- Foster, S., & Simons, J. (1995). *What Katy read: Feminist re-reading of "classic" stories for girls*. University of Iowa Press.
- Fielding, S. (1768). *The governess; Or, the little female academy* (5th ed.). Printed for A. Millar.
- Hollowell, C. (2014). For the honor of the school: Class in the girls' school story. *Children's Literature in Education*, 45, 310–323. <https://doi.org/10.1007/s10583-013-9213-8>
- Jameson, F. (1981). *The political unconscious: Narrative as a socially symbolic act*. Cornell University Press.
- Lesley, N. (2015). Scripting history: The genre of desegregation stories. *Children's Literature in Education*, 46, 325–341.
- McLuhan, M. (1964). *Understanding Media: The extensions of man*. McGraw-Hill.
- Moretti, F. (1987). *The way of the world: The Bildungsroman in European culture*. Verso.

- Pesold, U. (2017). *The other in the school stories: A phenomenon in British children's literature*. Brill Rodopi.
- Ray, S. (1996). School stories. In P. Hunt (Ed.), *International companion encyclopedia of children's literature* (pp. 345–355). Routledge.
- Reimer, M. (2009). Traditions of the school story. In M. Grenby & A. Immel (Eds.), *The Cambridge companion to children's literature* (pp. 209–225). Cambridge University Press.
- Sahlins, M. (2008). The stranger king or, elementary forms of the politics of life. *Indonesia and the Malay World*, 36(105), 177–199. <https://doi.org/10.1080/13639810802267918>
- Shikhmanter, R. (2015). Homogeneity vs. heterogeneity in the young adult and children's literature of Devorah Omer. *Israel Studies*, 20(1), 180–194.
- Smith, M. J., & Moruzi, K. (2018). Vampires and witches go to school: Contemporary young adult fiction, gender, and the Gothic. *Children's Literature in Education*, 49(1), 6–18. <https://doi.org/10.1007/s10583-018-9343-0>
- Sneddon, S. J. (1998). *The girls' school stories: A re-reading* (Publication No. 10167276) [Doctoral dissertation, University of St. Andrews]. ProQuest Dissertations.